

Забыты шлях,

або версія пра тое, як у сярэднявеччы ажыццяўляліся стасункі паміж Полацкам і Вільняй

У старажытнасці гандлёвыя стасункі паміж рознымі дзяржаўнымі ўтварэннямі, паміж часткамі асобных дзяржаў ажыццяўляліся пераважна па водных аб'ектах – рэках і азёрах.

Уся Еўропа ведае пра вялікі гістарычны водны шлях «з варагаў у грэкі», які ішоў праз нашу краіну па Дзвіне і Дняпры. Але ў Беларусі існавалі і іншыя водныя шляхі, можа, не такія адметныя і вядомыя, але даволі важныя, якія адыгрывалі ў свой час пэўную ролю ў жыцці нашых продкаў.

Адзін з такіх забытых гандлёвых шляхоў знаходзіўся ў паўночна-заходняй частцы краіны. Ён праходзіў па рачных сістэмах Дзвіны, Дзісны, Мядзелкі, Нарачанкі і Віліі. Не выключана, што далей ён ішоў і па Вушы, Бярэзіне і Нёмане. Шлях пралягаў таксама праз сістэмы Нарачанскіх і Мядзельскіх азёр.

У гістарычных дакументах ён ускосна згадваецца пад 1579 годам, калі кароль Рэчы Паспалітай Стэфан Баторый ладзіў ваенную экспедыцыю супраць маскоўскага цара Івана IV Грознага, войскі якога ў той час захапілі горад Полацк. Паводле крыніц, па загаду караля ў Паставах гарматы былі пагружаны на плыты і па Мядзелцы і Дзісне перапраўлены ў Дзвіну, а адтуль – да Палаты. Можна меркаваць, што ваяводы Кароны і ВКЛ, прымаючы рашэнне аб ваеннай экспедыцыі, толькі скарысталі даўно вядомую і дзейсную водную сістэму.

Пазней, калі ўзрасло значэнне сухапутных шляхоў, водныя прышлі ў заняпад і былі забытыя. Высечка лясоў, інтэнсіўная меліярацыя, разворванне зямель у поймах рэк паскорылі працэсы зарастання вадаёмаў, і зараз, гледзячы на некаторыя рэчкі, цяжка ўявіць, што па іх калісьці плавалі гандлёвыя і ваенныя караблі.

Паспрабуем на падставе геаграфіі і тапаніміі прасачыць магчымую нітку паўночна-заходняга воднага шляху. Пачынаўся ён з месца ўпадзення Дзісны ў Дзвіну. Звяртае на сябе ўвагу высокая шчыльнасць паселішчаў уздоўж ракі Дзісны. Па сутнасці, мы назіраем наяўнасць вялікага «вяскова-местачковага мегаполіса» абапал ракі. Гэта з'ява ўскосна сведчыць пра існаванне тут у даўнейшыя часы воднага гандлёвага шляху, бо сама па сабе Дзісна і яе прыродныя багацці не ў стане былі прыцягнуць сюды такую колькасць жыхароў.

З Дзісны «забыты шлях» вёў у Бірвету, а з яе – у Мядзелку. Варта заўважыць, што берагі Мядзелкі таксама заселены даволі шчыльна. Практычна ўсе прыдатныя для жыцця землі абапал ракі заняты паселішчамі, якія цягнуцца чарадой. Яшчэ адным доказам воднага шляху можа быць назва вёскі Волахі. Ёсць некалькі варыянтаў тлумачэння яе сэнсу, але варта спыніцца на адным: «Волахі» – скажоная форма слова «волакi», бо пераход «к» у «х» адбываецца даволі лёгка. А наяўнасць волакаў – гэта прамое сведчанне суднаходства. Ёсць і геаграфічныя перадумовы волаку: вышэй вёскі знаходзяцца сутокі Мядзелкі і Спарыцы, дзе рачныя наносы маглі ўтвараць водмелі, што і вымушала караблі «валачыць».

Мястэчка Паставы на «забытым шляху» мела адметнае значэнне. У летапісную пару яно мела назву Пасаднік і выконвала ролю фарпоста заходніх межаў Полацкай зямлі, як Браслаў, Дрысвяты ды некаторыя іншыя. Вышэй Пастаў Мядзелка значна звужаецца і цячэ ў асноўным сярод лясоў і хмызнякоў. Населеных пунктаў параўнальна мала (Ліпнікі, Манькавічы, Пятроўшчына, Мікіткі, Маўчаны, Лапосі), што сведчыць пра тое, што гэты ўчастак шляху перастаў выконваць свае функцыі даволі даўно. Можна дапусціць, што «залатым часам» для яго былі XI-XIV стагоддзі, калі ажыццяўляліся інтэнсіўныя стасункі паміж Полацкам, Наваградкам і Вільняй.

Яскравыя доказы існавання гандлёвага шляху па Мядзелцы мы знаходзім на берагах яе вытоку – возера Мядзел. Гэта даволі вялікі вадаём з моцна зрэзанай берагавой лініяй і групай астравоў. Паўастравы і затокі ўтвараюць натуральныя гавані для караблёў. Асабліва выдзяляецца ў паўднёвай частцы возера ўнікальная пячаная каса даўжынёй каля двух кіламетраў. У паўночнай частцы далёка высоўваецца ў акваторыю масіўны і даволі высокі паўвостраў Дубавы. Пра тое, што ўзбярэжжа возера ў даўнейшыя часы было шчыльна заселена, сведчаць вядомыя археолагам гарадзішчы і селішчы. Напэўна, цяжка вызначыць у паўночна-заходняй частцы Беларусі раён, дзе б на параўнальна невялікай плошчы канцэнтравалася такая значная колькасць старажытных гістарычных аб'ектаў. Гарадзішчы знаходзяцца ля вытокаў Мядзелкі, на паўвостраве Дубавым, каля вёсак Рыбкі, Стругалапы, Пасашкі, на востраве Замак. Гэты востраў прыцягвае асаблівую ўвагу, бо хутчэй за ўсё ён кантраляваў усе ваколіцы і, напэўна, водны шлях. З усіх названых вышэй гарадзішчаў Замак найбольш захаваў рысы сваёй былой велічы: яго ўмацаваная частка і зараз узвышаецца на добры дзясятка метраў над наваколлем. У рэльефе добра вызначаюцца валы і акружны роў. З вяршыні Замка выдатна праглядаецца амаль уся акваторыя возера. Пра старажытнасць паселішча на востраве сведчыць вялікі культурны слой.

Прырода вельмі ўдала стварыла гэты востраў, размясціўшы яго амаль пасярэдзіне возера, якраз на лініі, якая злучае выток Мядзелкі і вусце ручая, што выцякае з возера Рудакова і ўпадае ў возера Мядзел каля вёскі Волачак.

Назва «Волачак» (мясцовая – «Волачка») з'яўляецца вельмі важным доказам існавання воднага шляху, бо паказвае на тое, што караблі з возера Мядзел у Мястра, а то і ў Нарач трэба было цягнуць волакам. Каля вёскі возера ўтварае дзве вялікія затокі: адну – каля вусця ручая, а другую, адгароджаную касой, – бліжэй да вёскі Скары. Гэтыя прыродныя гавані давалі магчымасць караблям пераचाкаць непагадзь, або час, калі вызваліцца волак. З вострава Замак можна было згледзець любы рух, які адбываўся на волаку.

Дакладна вызначыць, у якім месцы ішоў волак праз водападзел паміж азёрамі Мядзел і Мястра, вельмі складана, бо мясцовасць за апошнія стагоддзі моцна змянілася. Даліны ручаёў зараслі густым хмызняком, на месцы былой вёскі засталіся толькі падмуркі хат і некалькі новых дач. Верагодна, на гэтай вузкай паласе сушы існавала некалькі волакаў. Адзін з іх ад Волачка ішоў да возера Рудакова. Геаграфічнае становішча гэтага возера ўнікальнае, магчыма, адзінкавае ў Беларусі. Справа ў тым, што яно ляжыць якраз на водападзеле паміж басейнамі Дзісны (Дзвіны) і Віліі (Нёмана) і дае ваду адразу ў дзве сістэмы. Чалавек, патрапіўшы на берагі Рудакова, адчувае адметную празрыстасць, чысціню і свежасць паветра, якое спалучаецца з блакітным колерам вады. Тлумачыцца гэта тым, што возера ляжыць значна вышэй над узроўнем мора, чым суседнія вадаёмы.

З Рудакова ў Мястра шлях ішоў па ручаіне, якая бярэ пачатак у заходняй частцы возера і ў сярэднім цячэнні раздзяляецца на два рэчышчы: адно з іх пралягае каля вёскі Мінчакі, а другое – каля Сабалеўшчыны. Сказаць дакладна, па якім з рукавоў ішоў шлях, зараз складана, але можна выказаць меркаванне, што яны выкарыстоўваліся абодва, толькі па адным ажыццяўляўся пад’ём, а па другім – спуск. Пра тое, што гэта меркаванне можа мець рацыю, сведчыць наяўнасць гарадзішча каля Мінчакоў на рачной луцэ. Можна лічыць, што спуск з Рудакова ішоў праз Сабалеўшчыну, бо гэта рукаво карцейшае і мае большы ўхіл, а праз Мінчакі ішоў пад’ём, – а само паселішча выконвала ролю месца адпачынку.

Далей водны шлях працягваўся па возеры Мястра да пратокі Скема і праз яе выводзіў у Нарач. Абапал пратокі археолагі адкрылі старажытныя паселішчы, якія існавалі тут яшчэ з эпохі мезаліту. Вузкасць паласы сушы, на якой яны знаходзяцца, і, адпаведна, абмежаванасць у мінулым лясных і жывёльных рэсурсаў падштурхоўваюць да думкі, што прычына ўтварэння тут гарадзішчаў – гэта кантроль за водным шляхам, гандаль, рыба. Такія ж функцыі на возеры Нарач выконваў востраў Выспа, дзе ў сярэднявеччы знаходзіўся замак. З яго добра бачна пратока, часткі Нарачы і Мястра.

Вельмі істотна тое, што на ўсім заходнім узбярэжжы Нарачы гарадзішчаў пакуль што не выяўлена, хоць гэтыя берагі не менш прыдатныя да жыцця, чым, напрыклад, на возеры Мядзел.

З возера Нарач водны шлях вёў у рэчку Нарачанка, выток якой знаходзіцца ў паўднёва-ўсходняй частцы возера. Тут таксама знаходзілася старажытнае паселішча.

Нарачанка цячэ на поўдзень і каля Ручыцы ўпадае ў Вілію, на якой адметнымі паселішчамі былі Смаргонь, Жодзішкі, Маркуні, Міхалішкі, Быстрыца. Вілія нясе свае воды ў Нёман, а Нёман – у Балтыйскае мора.

Можна лічыць, што вызначаным водным шляхам ажыццяўляліся стасункі паміж Полацкам і Вільняй, і, верагодна, да ўтварэння гэтых княстваў. У свой час тут плавалі і вікінгі.

А ці магчыма было яго існаванне ў часы ўзвышэння Наваградка, першай сталіцы Вялікага Княства? Напэўна, магчыма. Караблі з Нарачанкі маглі трапляць у Вілію, а потым па яе прытоку Вуша падымацца ўверх да сучаснага Маладзечна. Якраз у гэтым месцы знаходзіцца паніжэнне, і тут Вуша даволі блізка падыходзіць да прытока Нёмана – Бярэзіны. Дэталёвыя даследаванні маглі б вызначыць, ці існаваў тут волак. З Бярэзіны шлях ішоў уверх па Нёману да Любчы, дзе мелася прыстань. Адтуль па сушы можна было лёгка дабрацца да Наваградка. Але караблі маглі падымацца з Любчы па Нёману і вышэй, да Лаўрышова, а потым па высокай вадзе па Валоўцы да Гарадзечна. Напэўна, усё ж такі невыпадкова пабудаваў у Лаўрышове свой манастыр літоўскі князь Войшалк: са слоў гандляроў ён добра ведаў пра падзеі ў Наваградку, Літве і нават у Полацку.

Ігар Пракаповіч.

г. Паставы.